

pokrov vodnjaka, in sondiranje v juniju leta 1986. Vsekakor so izkopavanja s posameznimi najdbami iz republikanskega obdobja (3. do 1. stoletje pred n. š.) dokazala naseljenost otoka v tem času, ter tako vsaj do najnovejših najdb v letošnjem letu ob zahodnem vznožju Sermina pri Kopru (glinasti deli ometa z ornamentom prepletenih in spojenih spiral iz 6. stoletja pred n. š.), nekoliko prevesila tehtnico o domnevem nahajališču antične Aegide na ozemlje današnjega mesta.

Skoraj označujoče za opisanimi najdbami na vrtu kapucinskega samostana se je spreminjalo ime mesta v poglavitnih zgodovinskih obdobjih; ko je poznorimsko obdobje (4.–6. stoletje) izpričano z razmeroma številnimi drobnimi keramičnimi in kovinskimi najdbami ter s temelji zidanih stavb, je mesto iz grške Aegide, po naše Kozje, postalo latinska Capra (Capris, Caprae, Capritana insula); od tod izhaja slovenski Koper. Zgodnj srednjeveško obdobje (6.–10. stoletje), ko se sčasoma uveljavi uradno ime Justinopolis, verjetno po cesarju Justinu II., je podobno kot poznorimsko bogato zastopano z drobnimi najdbami; kovinske dele nošnje in nakita iz bizantinskega kulturnega kroga dopolnjuje bogat izbor koščeni in roženi predmetov, keramika pa je zastopana z različnimi oblikami amfor, sigillate chiare in z grobo kuhinjsko keramiko, ki kažejo na ožje povezave predvsem s severnojadranskim prostorom, deloma tudi z materialno kulturo sočasnih višinskih utrjenih naselbin Slovenije in severne Italije, širše pa segajo vse v vzhodnomediterranski prostor. Obsežnost povezav med drugim nakazujeta tudi najdena abasidska novca. Prehodno fazo med tema obdobjema pa poleg značilnih gradbenih faz ilustrirajo še razmeroma številni odkriti otroški skeletni pokopi, od teh trije v amforah.

Za visokosrednjeveško (11.–13. stoletje) in poznosrednjeveško obdobje (13.–15. stoletje), ko se uveljavi za Koper italijansko ime Capo d'Istria – Glava Istre, je značilna močna fragmentarnost stavbnih ostalin, v veliki meri kot posledica gradnje kapucinskega samostana v začetku 17. stoletja. Kljub temu nam številne zastopane keramične material poleg estetske vrednosti kot odraza okusa časa, v katerem je nastal, omogoča še vpogled v inventar koprške meščanske kuhinje 15. in 16. stoletja ter v trgovske stike beneškega Kopra v tem času predvsem s severnoitalijanskim prostorom.

Nemško-italijanska verzija kataloga ni spremenjena samo po jeziku, temveč tudi po prispevkih, saj jo oblikujeta še uvodna prispevka Mateja Župančiča: »Inter utrumque tuta« in Radovana Cunje: »Die Ausgrabungen im Garten des ehem. Kapuzinerklosters in Koper / Gli scavi archeologici nell'ex orto del convento dei Cappuccini a Capodistria« (Arheološko izkopavanje na bivšem vrtu kapucinskega samostana v Kopru), ki je tudi sicer avtor teksta kataloga.

Prispevka sta že objavljena v drugem delu slovensko-italijanske knjige »Koper med Rimom in Benetkami«, s podnaslovom »Prispevki k zgodovini Kopra« iz leta 1989, ki je sledila katalogu; drugi del publikacije je s konglomeratom razprav iz zgodovine, arheologije in urbane podobe Kopra od rimskih časov do vključno baročnega obdobja skušal organsko zajeti v naslovu izpričano kulturno vmemstev mesta med Rimom in Benetkami kot posrečeno izbiro naslova, kajti geografsko bi to ne bilo mogoče. Skušal zato, ker gre v glavnem za povzetke že nastalih samostojnih del iz posameznih faz in poglavij iz preteklosti mesta – ki naj bi jih navidežno povezovali rezultati izkopavanj na vrtu kapucinskega samostana – ne pa za samostojne raziskave iz tega naslova. To morda še najbolj dokazuje sicer odlična študija pokojnega Jaroslava Šašla: »Koper«, ki je bila pred nedavnim objavljena v Arheološkem vestniku, št. 25 (1976).

Ker smo z opisanim delom zabredli v predhodno izdajo, ki sta jo med drugim Zgodovinsko društvo za južno Primorsko Koper in Čakavski sabor iz Pulja lansko leto predstavila v Pulju, naj navedem še ostale prispevke dvodelne knjige, ki jih v ocenjevani izdaji ni: že omenjenemu prispevku Jaroslava Šašla sledita prispevka, ki sta v nemško-italijanski verziji, tem pa prispevek Salvatorja Žitka o političnem in upravnem razvoju Kopra od pozne antike do konca 13. stoletja. Rajko Bratož in Janez Peršič sta se lotila zgodovine koprške cerkve, Ana Lavrič pa je povzela spis veronskega škofa Agostina Valierja, v katerem so opisane razmere v koprski škofiji leta 1579. Sonja Hoyer predstavlja srednjeveško mestno jedro in prispevke kasnejših umetnostno-zgodovinskih obdobj. Na koncu je objavljen še zapisnik rižanskega placita iz leta 804 v latinskem originalu, italijanskem prevodu A. Petranovičeve in A. Margetičeve (že objavljeno v Atti CRS Rovigno, 1983/84) in v slovenskem prevodu, ki ga je pripravi R. Bratož.

M. Župančičev kratek prikaz vsebinsko povsem ustrezno dopolnjuje nemško-italijansko izdajo kataloga, kar pa ne velja povsem za prispevka Radovana Cunje, saj se besedilo razprave in besedilo kataloga vse preveč ujemata in bralec v obeh naleti na v glavnem iste podatke. To je iz koncepta dvodelno zasnovane knjige povsem razumljivo, nemškemu bralcu pa tega verjetno ne bo uspelo zaznati, saj ima pred seboj le eno knjigo, v uvodu k tej izdaji avtorja razstave Mitje Guština pa ta posebnost žal ni navedena.

Sicer je katalog oblikovno izredno lično zasnovan, krasi ga fotografsko dobro opremljeno gradivo izkopavanj, značilne podobe iz kulturne dediščine Kopra, na koncu pa je arheologom in drugim zainteresiranim na voljo podroben katalog izkopanih predmetov z opisi najdišč in najdenih predmetov ter uporabljene literature. Skratka publikacija, kakršno si lahko le želimo, zato je prezentacija v nemško-italijanski izdaji še kako dobrodošla.

Darko Darovec

Paolo Santonino, **Popotni dnevniki**. Prevedel Primož Simoniti. Celovec, Dunaj, Ljubljana : Mohorjeva založba, 1991. 91 + 5 strani.

Dnevnik je pogosto zapis tistega »nepomembnega«, ki zarisuje piševo identiteto in mentaliteto – odkriva njegovo telesnost in duhovnost. Hkrati odkriva tisti nevidni del življenja, ki omogoča njegov vidni zunanji svet, oziroma omogoča ali onemogoča njegovo sodelovanje z javnim – vidnim okoljem. Dnevniški

zapis lahko tudi odkriva večino vsakdanjega življenja, ki ga sicer posameznik opravlja zavestno, vendar samodejno. Vsakdan, zgodovinopisje ga imenuje zgodovinski prah, bolj ali manj skladen z ostalim svetom, pa predstavlja normo – način življenja določenega sloja ljudi, kateremu posameznik pripada, oziroma h kateremu se prišteva po svoji gmotnosti in duhovnosti. V oprijemljivem (= zapisanem) spominu vsakdanjosti stopijo v ospredje predvsem vtisi in doživetja, v ozadje pa sta potisnjena načrt in program. S tem lahko dobi dnevnik svojevrstno literarno obliko, ki pa ima zgodovinsko vrednost. Zapisan je namreč »trenutek zgodovine«, osvobojen uradniške in programske miselnosti, vendar pa to zapisano dnevno početje ne ločuje posameznika (njegove okolice ali sloja, ki mu pripada) od interesa politike in lokalne soodvisnosti. Zgodovinarju se tako ponuja ena izmed pomembnih možnosti spoznanja nekega okolja in odgovor na vprašanje, zakaj je ravnanje določenega posameznika, skupine ali sloja v določenem okolju in zgodovinskem obdobju takšno kot je in ne drugačno. Prav pričujoči popotni dnevniki Paola Santonina nam ponujajo možnost branja take večplastne in večpomenske podobe nekega realnega sveta pred skoraj več kot petsto leti.

Po silovitih turških vpadih, ki so od leta 1469 do 1483 prizadeli vse slovenske dežele, se je oglejska patriarhija odločila, da v predelih, ki so sodili pod njeno cerkveno oblast, ugotovi versko stanje in prepreči notorično popuščanje moralne drže cerkvenega stanu, hkrati pa tudi duhovno očisti in posveti cerkve, ki so jih oskrnili turški prihajači. Paolu Santoninu, kanclerju oglejskega patriarha, se je ponudila priložnost, da se kot spremljevalec, seveda za dobro plačilo, udeleži treh vizitacij, ki jih je vodil kot patriarhov generalni vikar kaprulanski škof Peter Carli. Vizitacijske poti so se začele in končale v Vidmu in Cedadu. Prva je potekala na Koroškem, po žiljski in zgornjedravski dolini od 29. septembra do 11. novembra 1485; druga je vodila preko Gorenjske in Ljubelja v dravsko dolino, v okolico Beljaka v času od 25. avgusta do 1. oktobra 1486; tretja pa je prečkala Kranjsko in obredla kraje po Spodnji Štajerski v času od 7. maja do 8. junija 1487. Santonino je zapisoval svoje vtise in doživetja v časovnem zaporedju, tako kot je potovala na svojih treh poteh skupina, zadolžena s posebnim verskim poslanstvom. V opisih, ki nam jih posreduje, izvemo, kakšne so bile prometne poti, kakšno je bilo vreme, kje so počivali, spali, se brili, obedovali, kaj so jedli in pili, kakšno je bilo posodje in kakšne so bile cene. Popisuje pokrajine, opozarja na klativiteze, seznanj nas z gostoljubnostjo ljudi, pa z gradovi, kjer ob pogledih na grajska dekleta ne skriva svojih misli po mesenosti, poda nam zanimive opise mest (Škofje Loke, Kranja, Beljaka, Celja, Ptuja), samostanov (Žiče), cerkva . . . Opazujemo tudi razrahljane moralne razmere duhovščine, ki živi lahkotno in v konku binatih; posebno zanimiv je tudi npr. opis življenja v samostanu Velesovo, ki daje slutiti, da so nune živele precej veselo in svetno življenje. Z detajlom, ki ga pisec obvlada in se mu predaja, raste pred očmi bralca celotna scenografija takratnega časa in kažejo se nam osebe v ustreznih kostumih.

Opisi, ki nam jih posreduje Santonino o drugi in tretji vizitacijski poti, so stvarni. Tudi z vrednostnimi ocenami, ki nam jih pri tem posreduje, je prizanesljiv. Podlago za tako ugotovitev daje tudi odgovor na vprašanje, kdaj in kje sta potekali vizitaciji. Obe sta se namreč odvijali v za potovanja prijaznih mesecih (septembru in pretežno maju) ter v že bolj ali manj urbaniziranih predelih. Precej opazna razlika od navedenih pa je pri opisu prve poti. Ta je potekala po odročnih krajih in v neprimernem času, ko se je mrz zajejal v kosti in ko je delegacija na poti pogosto spremljal dež in prvi sneg. Za visokega uradnika iz furlanske nižine, navajenega prijaznejše klime, je pomenilo soočenje z divjo naravo in njemu tujo okolico precejšen šok. Morda prav zaradi tega se zdi prvi dnevniški zapis zanimivejši od obeh, ki sta mu sledila. Ponuja namreč bolj izostren in prepoznaven odnos pisca do okolja, s tem pa tudi do stana, kateremu je pripadal, oziroma med katerim se je gibal. Soočen s Koroško v porečju Zilje, deželo izven omikanega sveta, se Santonino zateka k najbolj natančnim opisom raznovrstne hrane, ki so jo jedli ne samo na gradovih, ampak nekajkrat tudi v kmečkih hišah (?). Da bi njegov spis o sicer razgibani deželi pridobil na zanimivosti, se zateka tudi k določenim pretiravanjem (»trudoma (smo) splezali na sedemnajst vrhov in se spustili v prav toliko dolin«, . . . ščuke, tako velike, da po vsej Nemčiji ni najti večjih, neka grajska gospa postreže 30. oktobra s košarico breskev . . .). Zanimiva pa je predstavitev »duhovnika Mihaela«, »našega Avstrijca«, kot ga tudi imenuje Santonino. Morda gre celo za povsem literarno osebo. Avtor ji pripisuje sicer povsem človeške slabosti (npr. pitja vina, »ker je vladalo med njim in vsakršno vodo že zdavnaj premirje«), vendar pa tudi nezemeljske sposobnosti (spreminjanje belega vina v rdeče; hoja po dežju, ne da bi bil moker. . .). Na misel, da gre za literarno osebo, nagovarja tudi to, da obstaja med dnevnim odhoda kaprulskega škofa in njegovega spremstva na Koroško na dan sv. Mihaela in duhovnikom Mihaelom nekakšna simbolna povezava – blaga zaščita in (tudi zdravstvena) skrb, ki bdi nad vizitacijsko skupino. Hkrati lahko služi »naš Avstrijec« tudi kot prisposoba za sicer zabavnega, vendar pa rovtarskega predstavnika verskega stanu »na Nemškem«. Nanj gleda romanski Santonino nekako zviška in z ironično distanco.

Ob poteh, ki jih ubirajo škof in njegovo spremstvo od gradu do gradu, od cerkve do cerkve po slovenskih deželah, neprestano slutimo, da obstaja neka amorfn masa prebivalstva. Ta nastopa le ob cerkvenih posvetitvah in birmah, sicer pa Santonina ne zanima. Kot tipičen predstavnik višjega stanu še vedno popolnoma srednjeveške družbe odmerja podložništemu prebivalstvu mesto, ki je brez zgodb in le malokatero zanimivosti – živi le za zgodbo in zgodovino oblasti. S prebivalstvom, ki govori večinoma slovensko, zato opravi hitro in grobo: skoraj vse (na Koroškem) je golšavo, grdo in umazano, ima vsemogočne želodce, je sicer skromno in pobožno, toda barbarsko. Če postavimo te zapise v nekoliko širši geografski prostor, zveni to Santoninovo stališče pravzaprav kot posmeh v tistem času nastajajočim likovnim zapisom mrtvaškega plesa, ki naj bi »strašil« bogate z enakostjo in revne z njo tolažil.

V svojih zapisih Santonino ne daje mnenja o politični, vojaški ali gospodarski situaciji oziroma razpravi, ki bi se lahko razvila med prišleki in gostitelji, pa čeprav je bilo v tistem času vzrokov za to na pretek. Za Santonina in fevdalni sloj, pa čeprav »onkraj gora«, vse teče po ustaljeni poti nekega življenja, ki

je natančno določeno in kjer so vloge povsem jasno razmejene. Koncentracija živahno napisanih posameznosti nam zato ne sme ostati v zavesti kot izolirane miniature in ne smejo postati model za naše spoznavanje celote ob koncu srednjega veka. Popotni dnevniki Paola Santonina so tako le zapis prijazne lagodnosti in nekakšnega trajnega optimizma fevdalnega sloja, v katerega pa še ni vstopil nemirni duh novega veka.

Po skoraj petdesetih letih od objave latinsko pisanih dnevnikov oglejskega kanclerja (o tem je obširno pisal Josip Turk. Santoninov Itinerarium, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 24, 1943, zvezek 1–4) je sedaj pred nami izvrstnem prevod v slovenskem jeziku. Pri izdaji je prišlo do nekaterih manjših napak, ki jih bralec z lahkoto ugotovi sam. Povsem nedopustna in nerazumljiva pa je poteza izdajatelja v tem, da je posegel v samo objavo vira in iz njega samovoljno izpuščal obrobne napotke, ki opozarjajo na glavni tekst.

Vasko Simoniti

Dušan Kos, **Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje) I, II**, Viri za zgodovino Slovencev knj. 13, Novejši urbarji za Slovenijo zv. 1, SAZU, Ljubljana 1991. 657 str.

Leta 1935 je Ljudmil Hauptmann v oceni Zgodovine Slovencev Milka Kosa, ki jo je objavil v Jugoslovanskem istoriskem časopisu (JIC 1935, str. 506) formuliral misel, ki je v veliki meri odražala programsko usmeritev slovenskega zgodovinopisja vsaj od ustanovitve Univerze v Ljubljani pa vse do današnjega dne. Ob analizi poraznega stanja v slovenskem zgodovinopisju ob koncu 19. stoletja, ko razen nekaj »sličic« o slovenski srednjeveški zgodovini ni bilo na razpolago ničesar, je označil za trajno in veliko vlogo Franca Kosa, »da je usred te bijede napokon prodrla savjest slovenačkih historika, izdajajući 1902 prvi tom svog Gradiiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku, gdje je kao skroman srednješkolski profesor skupio upravo dirljivom ljubavlju i požrtvovanošću sve što se dalo naći o prvim vremenima slovenačke historije. S iznenađenjem se videlo da ima ipak i za nju i te koliko skupocjene građe koju treba samo pogledati jedanput slovenačkim očima umjesto njemačkim, pa da se shvati da u svojoj historiji samo zato tako dugo nismo dobili *slovenačkog* odgovora, jer smo stalno pitali *njemački*«. Ena od posledic tega novega slovenskega koncepta je bila tudi intenzivna usmeritev slovenskega zgodovinopisja v agrarno zgodovino, ki je po pol stoletja dela v tej smeri svoje rezultate lahko že predstavilo v sintetični obliki v Zgodovini agrarnih panog (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I, Ljubljana 1970).

V okviru te perspektive lahko tudi razumemo dejstvo, da so bili prvi zvezki zbirke Viri za zgodovino Slovencev, ki je začela izhajati leta 1939, z izdajo salzburških urbarjev izpod peresa Milka Kosa pri (Slovenski) akademiji znanosti in umetnosti, namenjeni prav izdajanju srednjeveških urbarjev za slovensko ozemlje. V tem oziru so urbarji za Belo krajino in Žumberk, ki jih je za objavo pripravil član Zgodovinskega inštituta Milka Kosa pri SAZU, Dušan Kos, nadaljevanje in na nek način tudi proizvod te tradicije.

Avtor je že kot študent napisal obsežno razpravo o zgodovini Bele krajine v poznem srednjem veku (izšla je leta 1987 tudi v knjižni obliki kot 4. zvezek Zbirke Zgodovinskega časopisa), ki je nedvomno služila kot dobra predpriprava in podlaga za objavo belokranjskih in žumberških urbarjev. Kot nasplošno lahko ugotovimo za belokranjsko zgodovino, da se je začela z določenim časovnim zamikom, to je, da pred koncem 12. stoletja tako rekoč ni virov za to področje in da se v tem pogledu slika nekoliko zbistri šele v 13. stoletju, lahko to paralelo potegnemo tudi z urbarji za to področje. V razliko do ostalih slovenskih pokrajin, za katere so ohranjeni urbarji še iz visokega srednjega veka, je v Kosovi knjigi najstarejši urbar deželskega sodišča Kamnik iz leta 1477 (z dodatki iz 1494) za belokranjsko posest. V celoti je avtor objavil dvanajst urbarjev, od katerih sta najmlajša iz let 1690–1699. Gre torej že za novoveške urbarje, katerih objava pomeni pri nas *novum* in zato predstavlja Kosovo delo hkrati tudi prvi zvezek nove vrste Novejši urbarji za Slovenijo v okviru serije Viri za zgodovino Slovencev, ki jo izdaja SAZU.

Delo je v grobem razdeljeno po že preizkušenem in uveljavljenem vzorcu na obsežen uvodni del in nato samo edicijo. V uvodnem delu je posebno poglavje namenjeno oznaki rokopisov, na katerega se navezuje tudi drobno poglavje o načelih, ki jih je avtor upošteval pri izdaji virov. Sledi obsežno poglavje o političnih, družbenih in gospodarskih razmerah na obravnavanem prostoru, pri čemer se je avtor lahko največ naslonil na svoje predhodne raziskave. Prav tu je morda pri nekaterih podpoglavjih (politični okvir in zemljiška gospodstva) prišlo do določene neuravnoteženosti, ki se odraža v tem, da je podrobneje obdelan pozni srednji vek kot pa čas, iz katerega izvira večina objavljenih urbarjev. Posebno in za interpretacijo objavljenih virov zelo potrebno poglavje je avtor posvetil denarju in meram. To je hkrati tudi zadnje poglavje uvodnega dela, za katerega lahko rečemo, da je narejen natančno, skrbno in s številnimi novimi ugotovitvami. Nasploh je šele Kosovo delo na belokranjski zgodovini ponudilo bralcu, ki bi se želel seznaniti s preteklostjo tega prostora, nekaj konkretnega.

Kot je bilo že rečeno, je v knjigi (dva zvezka) objavljenih 12 urbarjev, katerih večina je hranjenih v Arhivu Slovenije (7) v Ljubljani. V nadškofjskem arhivu hranijo še urbar gospostev Krupa in Pusti Gradac (objavljen kot dva urbarja, za vsako gospodstvo posebej), v Zgodovinskem arhivu pa fotokopijo urbarja nemškega viteškega reda (original je na Dunaju). Dva urbarja, od katerih je še posebej zanimiv urbar deželnoknežjega gospodstva Metlika iz 1593, ki je pisan v kajkavski hrvaščini, pa izvirata iz Kapiteljskega arhiva v Zagrebu. Kos je urbarje, kolikor se je le dalo, objavil v obliki tabel, kar je novost, za katero mislim, da se bo uveljavila pri ediciji virov takšnega tipa, saj so zelo pregledne in zavzamejo manj prostora. Ediciji sledi obsežen povzetek v nemščini in izčrpen krajevni, osebni in stvarni register.

Peter Štih